

Τάκης Παππάς, *Παράδοξη χώρα. Γιατί η Ελλάδα νοστερεί σε σχέση με την Ιρλανδία και την Πορτογαλία και τι μπορούμε να μάθουμε από αυτές*, Πατάκη, Αθήνα 2024, 312 σελ.

Η φοβική δημοκρατία

Από τον ΕΥΑΓΓΕΛΟ ΒΕΝΙΖΕΛΟ

Η πόλωση μέσα στην κοινωνία και μεταξύ κοινωνίας και κομματικού συστήματος. Το νέο βιβλίο του Τάκη Παππά δίνει το έναυσμα για να ανοίξει μια αναγκαία συζήτηση: ποιοι είναι οι λόγοι ανακοπής της προόδου, την οποία η χώρα επιδιώκει, αλλά υπολείπεται στην επίτευξή της; Μήπως η πόλωση δεν είναι δομικό συστατικό αυτής της ανακοπής (εκτός της πόλωσης, υπάρχουν και σημαντικές συναινέσεις). Μήπως ζούμε σε μια φοβική δημοκρατία, τα χαρακτηριστικά της οποίας οι περισσότεροι προτιμούμε να παραβλέπουμε; [ΤΒ]]

Ο Τάκης Παππάς, έχει προ πολλού αποδείξει την επιστημονική του ποιότητα, την ικανότητά του να κινείται στον απαιτητικό τομέα της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης και την ερευνητική του εξοικείωση με κρίσιμα ζητήματα της εγχώριας πολιτικής, μεταξύ αυτών τα γενετικά στοιχεία και την εξέλιξη του ΠΑΣΟΚ. Τώρα έγραψε ένα ωραίο και χρήσιμο βιβλίο, αναφοράς πιστεύω, την *Παράδοξη χώρα*. Βιβλίο γραμμένο με αγγλοσαξονικό ύφος, ευανάγνωστο, που έχει το μεγάλο πλεονέκτημα ότι δηλώνει με πολύ μεγάλη σαφήνεια εξαρχής ποιο είναι το επιχείρημά του. Άρα, μπορείς να παρακολουθήσεις και την αποδεικτική διαδικασία τεκμηρίωσης του επιχειρήματός.

Το επιχείρημα του βιβλίου είναι ότι η πόλωση λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα προς την πρόοδο και, ως εκ τούτου, εμείς, σε σχέση με την Ιρλανδία και την Πορτογαλία, υποθέτω σε σχέση και με πολλές άλλες χώρες, έχουμε το μειονέκτημα της πολιτικής πόλωσης, της πωλωτικής νοοτροπίας που κυριαρχήσει τα 50 χρόνια της Μεταπολίτευσης: αυτό οδήγησε στην υστέρηση, κατόπιν στην κρίση και δυσκόλεψε υπερβολικά την έξοδο απ' αυτήν. Στη γενικότητά του το επιχείρημα είναι προφανώς σωστό, αλλά ο διάβολος κρύβεται στις λεπτομέρειες – και γι' αυτό αξίζει να συζητήσουμε την εφαρμογή του επιχειρήματος αυτού εντός των συνθηκών της τελευταίας πεντηκοταετίας.

ΜΥΘΟΙ & ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΩΣΗ

Θα ξεκινήσω από το πιο επίκαιρο και εμπειρικό στοιχείο. Εάν το επιχείρημα αληθεύει, θα έπρεπε η περίοδος μετά την κρίση, και με

βάση τα διδάγματα και τα βιώματα της κρίσης, να είναι μία περίοδος πραγματικής εκτίναξης της χώρας. Διότι δεν υπάρχει κανένα στοιχείο πολιτικής πόλωσης και, αντιθέτως, υπάρχει μια καταθλιπτική ασυμμετρία, η απόλυτη κυριαρχία ενός κόμματος το οποίο, χωρίς αντιπολίτευση, κυβερνά αυτοδύναμα πέντε χρόνια τώρα. Άρα, τι παρεμποδίζει αυτή την «αποσυμπίεση του ελατηρίου», το οποίο θα μας επαναφέρει σε πολύ καλύτερο σημείο απ' αυτό στο οποίο βρεθήκαμε το 2008-2009; Ίσως πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και άλλες παραμέτρους, πολυπλοκότερες και βαθύτερες, οι οποίες θέτουν υπό συζήτηση το επιχείρημα και, πάντως, είναι χρήσιμες για να καταλάβουμε τι ακριβώς συμβαίνει.

Καταρχάς, η πόλωση είναι μεταπολιτευτικό φαινόμενο; Ο Τάκης Παππάς λέει ότι η πόλωση είναι μεταπολιτευτικό φαινόμενο και ότι ο αυτουργός της πόλωσης είναι ο Ανδρέας Παπανδρέου. Ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου, με τον τρόπο που χειρίστηκε το ΠΑΣΟΚ την περίοδο από το 1974 μέχρι την άνοδό του στην εξουσία, είναι αυτός που επέβαλε τη μεταπολιτευτική πόλωση η οποία μας οδήγησε στην κρίση και μας συνοδεύει και μετά. Είναι αυτό ακριβές; Καταρχάς, έχουμε ένα τεράστιο ιστορικό βάθος πόλωσης: η χώρα γεννήθηκε υπό συνθήκες πόλωσης, γεννήθηκε με τη σύγκρουση δύο αντιλήψεων για τη γεωπολιτική θέση της, για τη στρατηγική της ανεξαρτησίας, γεννήθηκε μέσα από τους εμφύλιους πολέμους της περιόδου 1824-1827 και μέσα από τη σύγκρουση δυτικότροπης και ανατολικότροπης αντιλήψης. Συνεχίσουμε με τον εθνικό διχασμό και, αργότερα, με τον εμφύλιο πόλεμο και με το μετεμφυλιακό κράτος που βασιζόταν στον πολιτικό διαχωρισμό νικητών και ηττημένων.

Παρότι μάλιστα έχω αναδείξει ενσυνείδητως και συστηματικά τον σπουδαίο ρόλο του Κωνσταντίνου Καραμανλή, θεωρώντας ως κορυφαία στιγμή του τη Ζυρίχη και το Λονδίνο και ως πλέον προβληματική στιγμή το γεγονός ότι ενέδωσε στον λαϊκισμό της Μεταπολίτευσης και έβγαλε τη χώρα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, στο οποίο δεν επανήλθαμε ποτέ με τους ίδιους όρους, πρέπει να πω ότι αυτή την εισδοχή των ιστορικών στοιχείων, των γενετικών της πόλωσης στο σώμα της Μεταπολίτευσης, δεν την επέφερε ο Ανδρέας Παπανδρέου. Την επέβαλε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο οποίος πίστευε πριν από τη δικτατορία στις αυτοδύναμες κυβερνήσεις και στην ισχυρή εκτελεστική εξουσία – αυτή ήταν η σύλληψη της «βαθείας τομής» του 1963, στην οποία επέμενε και μετά το 1974. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επέβαλε το εκλογικό σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής, αυτό ήταν το μεγάλο ζήτημα της πρώτης περιόδου της Μεταπολίτευσης, τώρα μάλιστα στα πραγματικότητα έχουν προσχωρήσει στη λογική αυτού του εκλογικού συστήματος, όλα τα συστηματικά κόμματα. Μια πτυχή της «μεταπολιτευτικής συναίνεσης» είναι ότι, τελικά, επιβλήθηκε διακομματικά η αντίληψη ότι το καλό εκλογικό σύστημα είναι αυτό που προμοδοτεί το πρώτο κόμμα και δίνει αυτοδύναμη κυβέρνηση.

ΔΙΣΤΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Επιπλέον, κληρονόμησε η Μεταπολίτευση τα δύο μεγάλα προδικατορικά σύνδρομα. Το πρώτο είναι το σύνδρομο Ζυρίχης - Λονδίνου που παραπέμπει στις συνθήκες για την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας και διδάσκει ότι, εάν επιτύχεις μεγάλα ζητήματα και κάνεις σημαντικά βήματα στην

εξωτερική πολιτική, κατηγορείσαι μετά βεβαιότητα ως προδότης, τουλάχιστον ως ενδοτικός, άρα «του φευγάτου η μάνα δεν έκλαιγε ποτέ, μη λίνεις ποτέ κανένα πρόβλημα». Αυτό μπορούμε να το δούμε από το 1974 και τη στρατιωτική εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο ως σήμερα, μια ανιστόρητη αντίληψη περί χρόνου.

Το δεύτερο είναι το σύνδρομο της αποστασίας – με το οποίο δεν συνδέεται ο Κωνσταντίνος Καραμανλής –, που έχει ενισχύσει τα αρχηγικά κόμματα – διότι ο αρχηγός του κόμματος / υποψήφιος πρωθυπουργός είναι πανίσχυρος, το κόμμα είναι ενιαίο, συμπαγές και στη συνέχεια και η κυβέρνηση είναι συμπαγής.

Αυτά τα δύο σύνδρομα έχουν επηρεάσει όλη την πεντηκοταετία. Στη συνέχεια και συνταγματικά το επέβαλε αυτό ο Καραμανλής με μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία, δικέφαλη, είτε πρόεδρος είτε πρωθυπουργός – εντέλει πρωθυπουργός. Στη συνέχεια, αφού πήγαμε λίγο να αναπνεύσουμε από την πόλωση, έγινε το «βρώμικο 1989» που πόλωσε τα πάντα, με την κυβέρνηση Τζαννετάκη, κυβέρνηση συνεργασίας της Νέας Δημοκρατίας και της τότε ενιαίας κομμουνιστογενούς Αριστεράς.

Γι' αυτό ίσως πρέπει να εξετάσουμε καλύτερα και δικαιότερα την ύστερη κυβέρνηση Παπανδρέου, την κυβέρνηση δηλαδή της περιόδου

* Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου του Τάκη Παππά, *Παράδοξη χώρα. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 2024 στην αίθουσα του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών. Συντόνισε ο Πάυλος Τσίμας. Μίλησαν επίσης η Δόμνα Μιχαηλίδου, βουλευτής της ΝΔ, τέως υπουργός, και ο Γιάννης Στουρνάρας, διοικητής της Τραπεζίας της Ελλάδος. Αντιφώνησε ο συγγραφέας.*

δου 1993-1995, η οποία έθεσε τις βάσεις πάντων των πραγμάτων, της ένταξης στην ΟΝΕ, της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και των Ολυμπιακών Αγώνων ως εκσυγχρονιστικού σχεδίου. Αυτά τα συνέχισε η κυβέρνηση Σημίτη, αλλά αυτά θεμελιώθηκαν το 1993. Το 1993 ξεκίνησα μια δημοσιονομική προσαρμογή η οποία ήταν πιο μεγάλη και πιο απαιτητική από τη δημοσιονομική προσαρμογή των μνημονίων. Δεν ξέρω εάν έχετε τη μνήμη, αλλά το 1993 ο πληθωρισμός ήταν 14% και τα επιτόκια χορηγήσεων 25%. Η προσαρμογή που έγινε για να ενταχθούμε στην ΟΝΕ από την τελευταία κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου και την κυβέρνηση Σημίτη ως το 2000 είναι μια συγκλονιστική προσαρμογή. Άρα έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία να δούμε και την καμπύλη του δημόσιου χρέους για την οποία χρειάζεται μια αυτοτελής συζήτηση, κυρίως για το πώς διαγράφηκε σε σχέση με το ασφαλιστικό, διότι τα 2/3 του συσσωρευμένου δημόσιου χρέους προέρχονται από το ασφαλιστικό, όλα τα άλλα είναι συμπληρωματικά προβλήματα. Αλλά το δημόσιο χρέος από μόνο του, χωρίς τη συρροή του δημοσιονομικού και πρωτογενούς ελλείμματος και του ελλείμματος των τρεχουσών συναλλαγών, δεν θα μας είχε οδηγήσει εκτός αγορών το 2010 – και αυτή η έκρηξη των τριπλών ελλειμμάτων δεν ήταν διαρκές φαινόμενο, είναι ένα φαινόμενο της περιόδου 2007-2009.

Επίσης πρέπει να πω ότι πάρα πολλά πράγματα τα χειρίστηκαν συμμαχικές κυβερνήσεις παρά την κατိσχυση της πόλωσης. Την περίοδο του 1989 είχαμε συμμαχικές κυβερνήσεις, μέχρι και οικονομική κυβέρνηση. Με τον Ανδρέα Παπανδρέου κατηγορούμενο ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, σχηματίστηκε η κυβέρνηση όλων των κομμάτων με πρωθυπουργό τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Η κυβέρνηση Παπαδήμου είναι η προσχώρηση της ΝΔ σε μία άλλη πολιτική, αντίθετη από αυτή που υποστήριζε ως τη στιγμή εκείνη, πριν φθάσουμε στην κυβέρνηση Σαμαρά-Βενιζέλου, της οποίας προηγείται η κυβέρνηση Σαμαρά - Βενιζέλου - Κουβέλη.

Να σας απαντήσω λοιπόν στην ερώτηση αυτή που δεν υπεβλήθη στον τηλεοπτικό διάλογο των υποψηφίων αρχηγών του ΠΑΣΟΚ: γιατί το ΠΑΣΟΚ υπέστη αυτό το φαινόμενο της διάλυσης και όχι

7 Ιουλίου 2011. «Αγανακτισμένοι» με το μνημόνιο στην πλατεία Συντάγματος.

η ΝΔ; Καταρχάς το υπέστη και η ΝΔ. Τα αποτελέσματα των εκλογών του Μαΐου του 2012, πρέπει να τα θυμηθούμε: η ΝΔ πήρε 19%, ο ΣΥΡΙΖΑ 16,5% και το ΠΑΣΟΚ πήρε 13,5% – το ΠΑΣΟΚ που είχε υποστεί τα πάνδεινα, ενώ επιπλέον υπήρχαν σε εξέλιξη η υπόθεση Τσοχατζόπουλου και άλλες υποθέσεις και είχε και πρόβλημα εσωτερικής συνοχής πάρα πολύ μεγάλο, λόγω της αμφιθυμίας του ηγετικού πυρήνα του κόμματος, το οποίο εφήρμωσε μια πολιτική την οποία εκ των υστέρων δεν υποστηρίζει. Το ΠΑΣΟΚ θα μπορούσε άνετα να είναι όχι μόνο δεύτερο αλλά και πρώτο κόμμα, η διαφορά ήταν πάρα πολύ μικρή. Το γεγονός ότι η ΝΔ ήταν πρώτο κόμμα και ο ΣΥΡΙΖΑ δεύτερο, ανεξαρτήτως ποσοστών, επικαθόρισε το μέλλον.

Το μέλλον το επικαθόρισε και αυτό για το οποίο έχω μιλήσει in extenso στις *Εκδόσεις πολέμου, 2009-2022* (Πατάκη, 2022), η πρότασή μου για το 180, όταν κυρώθηκε το πρώτο μνημόνιο τον Μάιο του 2010, όπου επέμενα να ζητήσουμε αυξημένη πλειοψηφία – όχι νομικά, πολιτικά αυξημένη πλειοψηφία 180 βουλευτών. Να εξαναγκάσουμε τη ΝΔ να κάνει αυτό που έκανε θαρραλέα η Ντόρα Μπακογιάννη, αλλά μόνη της.

Αυτή η πρότασή μου απερρίφθη από τον τότε πρωθυπουργό και το στενό επιτελείο του με δύο αιτιολογίες. Η πρώτη, ότι πρόκειται να αντιμετωπίσουμε την κρίση και να

οόσουμε τη χώρα, συνεπώς γιατί να μοιραστούμε αυτό το ιστορικό όφελος με άλλους; Και η δεύτερη, ότι εάν δεν συγκεντρωθεί η αυξημένη πλειοψηφία των 180 βουλευτών τι θα κάνουμε, δεν θα δανειστούμε; Αλλά ο νόμος δεν χρειαζόταν συταγματικά αυξημένη πλειοψηφία για να ψηφισθεί, δεν ήταν νομικό το ζήτημα, θα ψηφίζοταν ο νόμος, αλλά η ΝΔ θα ερχόταν αντιμέτωπη με τις ευθύνες της από τον Μάιο του 2010, έστω επί ενός εσφαλμένου σχεδιαστικά πρώτου προγράμματος (μνημονίου). Επίσης πρέπει να πούμε και κάτι άλλο: το ΠΑΣΟΚ είχε εκπαιδευτεί ως κοινωνική βάση στο να τείνει ευήκοον ους σε εύκολα επιχειρήματα, σε επιχειρήματα δημοφιλή: ότι έχουμε μία άλλη λύση, εύκολη και αντιμνημονιακή. Αλλά δεν είχε εκπαιδευτεί η κοινωνική βάση της ΝΔ σε αυτό; Δεν συνυπήρξαν στην «πάνω και στην κάτω πλατεία» στο Σύνταγμα; Την έχω ζησει «την πάνω και την κάτω πλατεία» ως υπουργός Οικονομικών, στο γραφείο μου ακριβώς πάνω από την πλατεία Συντάγματος, και έβλεπα πώς διαμορφώνονται τα δυο διαζώματα.

Βεβαίως, ο Τάκης Παππάς στο βιβλίο του παρατηρεί, και δικαίως, ότι συμφωνούμε έως εδώ, αλλά υπήρξε διαρροή και από τα δεξιά, δεν υπήρξε διαρροή από το ΠΑΣΟΚ μόνο προς τον ΣΥΡΙΖΑ. Ναι, υπήρξε. Πού όμως; Υπήρξε η λύση της ΝΔ για κάποιους, υπάρχει ως τώρα, βλέπε τη σύνθεση της κυβέρνησης.

Υπήρχαν όμως και οι άλλες «συμμαθείς» επιλογές άνευ κόστους: μπορούσες να ψηφίσεις ΔΗΜΑΡ και από ένα σημείο και μετά μπορούσες να ψηφίσεις Ποτάμι, να μη στηρίξεις το ΠΑΣΟΚ που έδινε ενσυνειδήτως τη μάχη και ήταν στην πρώτη γραμμή του πυρός αλλά να κινείσαι περιφερειακά και να αποδυναμώνεις αυτήν την πολιτική, την οποία εκ των υστέρων αντιλαμβάνονται ορισμένοι ότι ήταν η μόνη διαθέσιμη και εφικτή. Ναι, αλλά δεν στηριζόταν η πολιτική αυτή ούτε μέσω του Ποταμιού ούτε μέσω της ΔΗΜΑΡ, παρά μόνο διά του «κακού και φθαρμένου» ΠΑΣΟΚ, το οποίο και έκανε όλα αυτά τα πράγματα αναλαμπάνοντας το ασύμμετρο κόστος.

Η ΝΔ ποιους είχε πθανούς αποδέκτες εκλογικών διαρροών; Είχε τα ακροδεξιά κόμματα της κακής και μη ελκυστικής αισθητικής. Θα πήγαιναν στον Καρατζαφέρη, στον Καμμένο, πού θα πήγαιναν; Και εν πάση περιπτώσει, η ΝΔ ήταν το κόμμα το οποίο κατάφερε παρά όλα αυτά να είναι πρώτο στις εκλογές του Μαΐου 2012. Αυτή είναι η εξήγηση την οποία προτείνω.

ΚΙ ΟΜΩΣ, ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΥΝΑΙΝΕΣΕΙΣ

Αληθεύει ότι είναι πολιτική η Μεταπολίτευση; Η Μεταπολίτευση ως πεντηκονταετία είναι ένα παράδοξο φαινόμενο. Καταρχάς υπάρχει μια εντυπωσιακή μεταπολιτευτική συναίνεση σε πάρα πολλά πράγματα: υπάρχει συναίνεση

Δημήτρης Παπαφίσιος / Γραφείο Τύπου Προέδρου

23 Σεπτεμβρίου 2024, Νέα Υόρκη. Ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης και ελληνική αντιπροσωπεία συναντιέται με τον πρόεδρο της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στο πλαίσιο της συμμετοχής τους στην Εβδομάδα Υψηλού Επιπέδου της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Υπάρχει, ιδίως από ελληνικής πλευράς, μια προσπάθεια ουσιαστικής προσέγγισης των δύο χωρών, που προϋποθέτει ουσιαστική διαπραγμάτευση. Το ζήτημα όμως είναι τι θα γίνει αν, επιδιώκοντας ένας πολιτικός να επιλύσει σημαντικά ζητήματα στην εξωτερική πολιτική, αρχίσει να αντιμετωπίζει ένα μόνιμο αντανάκλαστικό αδράνεια: κλίμα άρνησης που θα τον περιγράψει ως ενδοτικό.

στο πολιτειακό, στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό, στον δυτικό προσανατολισμό, υπάρχει εντέλει συναίνεση ακόμη και για τη στρατηγική σχέση με το Ισραήλ. Υπάρχει μια τεράστια συναίνεση και για το μοντέλο ανάπτυξης της χώρας, το οποίο έχει τροφοδοτηθεί από όλα τα κυβερνητικά κόμματα, αλλά και για τις πελατειακές σχέσεις. Εντέλει υπάρχει συναίνεση και για το σύνταγμα. Την αποδυνάμωση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας που έκανε το ΠΑΣΟΚ το 1986 την ολοκλήρωσε η κυβέρνηση Κυριάκου Μητσοτάκη το 2019, αλλάζοντας τον τρόπο εκλογής του Προέδρου ακόμη και με σχετική πλειοψηφία, χωρίς απειλή διάλυσης της Βουλής.

Υπάρχει ευρεία συναίνεση η οποία αποκρύπτεται. Γιατί ενώ έχουμε συναίνεση, πολιτικά την αποκρύπτουμε; Την αποκρύπτουμε γιατί το μεγάλο πρόβλημα της Μεταπολίτευσης, κατά τη γνώμη μου, είναι η πόλωση μεταξύ πολιτικού συστήματος και κοινωνίας. Αυτή είναι η πραγματική πόλωση. Υπάρχει μια ελεγχόμενη και συνεχής κρίση αντιπροσώπευσης, με αφετηρία, την οποία η κοινωνία, διά του τρόπου που φέρεται εκλογικά, καθοδηγεί πλήρως το πολιτικό σύστημα. Το πολιτικό σύστημα

φοβάται την κοινωνία και γι' αυτό δεν μιλά κανείς παιδαγωγικά, όπως αρμόζει στα κόμματα, με ειλικρίνεια και στρατηγικά, απευθυνόμενος στην κοινωνία, στην κοινή γνώμη. Αυτό είναι κατά την γνώμη μου η πρώτη αιτία που δεν επιτρέπει στη χώρα να αλλάξει επίπεδο: ο τρόπος με τον οποίο σχετίζονται τα κόμματα με την κοινωνία, όλα όμως τα κόμματα, και αυτό μας καθηλώνει και τώρα και θα μας καθηλώνει και στο μέλλον – διότι όλοι φοβούνται την κοινωνία.

Λέει ο φίλος διοικητής της Τραπεζής της Ελλάδος, Γιάννης Στουρνάρας, ότι πρέπει να προχωρήσουν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ναι. Δεν θα προχωρήσουν όμως, διότι δεν υπάρχουν οι εσωτερικές προϋποθέσεις. Θα πηγαίνουμε περιφερειακά σε εκτονώσεις, σε καλλιέργεια καλού κλίματος, σε αποφυγή εντάσεων, σε ρυθμίσεις σε σχέση με το μεταναστευτικό, στη θετική ατζέντα, αλλά στον πυρήνα δεν μπορούμε να πάμε γιατί δεν υπάρχουν οι εσωτερικές πολιτικές προϋποθέσεις ούτε στο κυβερνών κόμμα ούτε στο κοιμματικό σύστημα. Αυτό φαίνεται καθημερινά: κανείς δεν συζητά θέτοντας τον δάκτυλον εις τον τύπον των ήλων. Γιατί συμβαίνει αυτό; Αυτό συμβαίνει γιατί τα κόμματα φοβούνται την κοινωνία, είναι γενικό πανευρωπαϊκό,

πανδύτικο φαινόμενο αυτό.

Οι δημοκρατίες φοβούνται τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα, τρέμουν τα αποτελέσματα των εκλογών στη Θουριγγία, στη Γαλλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τι δημοκρατία είναι αυτή; Αυτή είναι μια φοβική δημοκρατία.

Είναι λοιπόν φοβική η δημοκρατία στην Ελλάδα. Αλλά «τρέμοντας» πάμε καλύτερα από τους άλλους, έχουμε μια πιο ισχυρή δημοκρατία. Έχουμε μια δημοκρατία η οποία δεν απειλείται από την Ακροδεξιά, όπως απειλείται στην Ιταλία ή τη Γαλλία, αλλά κινείται αργά και επιφυλακτικά σε όλα. Άρα έχουμε περισσότερες αναλυτικές ανάγκες. Έχουμε ανάγκη καταρχάς από πιο πολύπλοκα σχήματα. Η ελληνική κοινωνία έχει μια ενδιάθετη πόλωση η οποία δεν είναι κομματική, είναι ταυτοτική. Δέχομαι ότι η διαίρεση λαϊκιστές και φιλελεύθεροι είναι σημαντική, θα έλεγα λαϊκιστές και εκουγχρονιστές, θα έλεγα δημαγωγοί και υπεύθυνοι, η οποία είναι ακριβέστερη διαίρεση, αλλά πίσω απ' αυτήν υπάρχουν ταυτοτικές διαίρεσεις οι οποίες αναδύονται ανά πάσα στιγμή, για τα ομόφυλα ζευγάρια, για το μεταναστευτικό. Υπάρχει μια Αριστερά η οποία είναι ταυτοτικά συντηρητική – γενικώς η Αριστερά είναι συντηρητική, διότι πρέπει να διαφυλάξει

κεκτημένα, τα οποία αμφισβητούνται από την εξέλιξη της οικονομίας και της τεχνολογίας. Αλλά εδώ πρόκειται για ταυτοτική συντήρηση, η οποία εκδηλώνεται σε όλα τα θέματα.

Επίσης νομίζω ότι πρέπει να ληφθεί υπόψη και ο αταβισμός που έχει η ελληνική κοινωνία, ο οποίος είναι πάρα πολύ μεγάλος, και το γεγονός ότι είμαστε μία χώρα στη νοτιοανατολική πλευρά και βλέπουμε την προβληματική Μεσόγειο και όχι τον Ατλαντικό – ενώ η Ιρλανδία και η Πορτογαλία είναι στραμμένες στον Ατλαντικό και είναι χώρες βαθιά καθολικές. Βεβαίως, και εμείς τους περισσότερους κοντά παρά των ορθοδόξων της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, όπως λέει η παγκόσμια έρευνα αξιών που συνθέτει τα αξιακά cluster των χωρών. Μεγαλύτερη συγγένεια έχουμε με τις καθολικές χώρες της Ευρώπης παρά με τις ορθόδοξες, όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία.

Νομίζω συνεπώς ότι πρέπει αυτά όλα να τα φέρουμε στο σήμερα, που μας δίνει την εικόνα της προβληματικής αποκόλλησης του κομματικού συστήματος από την κοινωνική βάση, παρότι κατά την διάρκεια της κρίσης ανεδείχθη το μεγαλείο του αντιπροσωπευτικού συστήματος: οι αντιπρόσωποι δηλαδή έπαιρναν δύσκολες αποφάσεις τις οποίες δεν παρακολουθούσε η κοινωνική βάση. Η κοινωνική βάση αναζητούσε μετά άλλους αντιπροσώπους: δεν μου κάνουν οι αντιπρόσωποί μου του ΠΑΣΟΚ, πηγαίνω στους αντιπροσώπους μου του ΣΥΡΙΖΑ· δεν μου κάνει η αισθητική των αντιπροσώπων μου του ΠΑΣΟΚ, πηγαίνω στη ΔΗΜΑΡ· δεν μου κάνει η αισθητική αυτή, πηγαίνω στο Ποτάμι. Για να μη μακρηγορώ, το βιβλίο του Τάκη Παππά συνιστά μια εύληπτη σύλληψη και κομίζει πολύ χρήσιμα συγκριτικά στοιχεία μέσα από την παράλληλη αξιολόγηση της πορείας των τριών χωρών, αλλά επιπλέον προκαλεί έντονη συζήτηση που αναδεικνύει την ανάγκη για τον εντοπισμό και άλλων κρίσιμων παραμέτρων.

Ως αντίδοτο στην ερευνητική προσφορά του Τάκη Παππά προτείνω να εξετάσουμε περαιτέρω την πόλωση μέσα στην κοινωνία και μεταξύ κοινωνίας και κοιμματικού συστήματος και να συζητήσουμε βαθύτερα για το φαινόμενο της φοβικής δημοκρατίας. ■